

XVIII

a m ž i a u s
studijos

5

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Luomas. Pašaukimas. Užsiėmimas

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

5

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Luomas. Pašaukimas. Užsiėmimas

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2019

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Prahos Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Dr. Andrejus MACUKAS | канд. гіст. н. Андрэй МАЦУК

Baltarusijos mokslų akademijos Istorijos institutas |

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovičų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-19-7)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2019

© Straipsnių autoriai, 2019

© Lietuvos istorijos institutas, 2019

ISBN 978-609-8183-64-1

ISSN 2351-6968

TURINYS

- Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 12

TARP PAŠAUKIMO IR UŽSIĖMIMO

Andrea Mariani

- Działalność duszpasterska jezuitów w Wilnie: między reformą trydencką a lokalnymi uwarunkowaniami ... 18
Ganytojiška jėzuitų veikla Vilniuje: tarp Tridento reformos ir vietos sąlygų. *Santrauka* ... 43

Jonas Drungilas

- Lietuvos mažesniųjų brolių konventualų provincijos kolektyvinis portretas (XVIII a. antroji pusė – XIX a. pradžia) ... 44
Collective Portrait of the Lithuanian Order of Friars Minor Conventual (late eighteenth–early nineteenth century). *Summary* ... 65

Domininkas Burba

- Livonijos kanauninko, Vilkaviškio klebono Vincento Bakuzičiaus biografija. Keletas XVIII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikų dvasininko portreto detalių ... 67
Biography of Canon Priest of Livonia, Parish Priest of Vilkaviškis Wincenty Bakuzicz. A Few Strokes to the Portrait of the Eighteenth-Century Roman Catholic Priest of the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* ... 81

MOKYMAS. MOKYKLOS. MOKYTOJAI

Aistė Paliušytė

- Dailininkų mokymas Radvilų dvare XVIII amžiuje ... 84
Training of Artists in the Residences of the Radvilas in the Eighteenth Century. *Summary* ... 105

Kazimierz Puchowski

- Pijarskie *Collegium Nobilium* w Wilnie. Korzenie i konteksty ... 107
Vilniaus pijorų *Collegium Nobilium*. Ištakos ir kontekstai. *Santrauka* ... 143

Janina Kamińska

- Szkoły Wydziału Litewskiego w strukturze szkolnej Komisji Edukacji Narodowej ... 144
Lietuvos švietimo apygardos mokyklos Tautinės edukacinės komisijos mokyklų struktūroje. *Santrauka* ... 156

Ewa Kula

Wizytacja Adama Kazimierza Czartoryskiego szkół Wołyńskich i Ukraińskich i jej znaczenie dla Komisji Edukacji Narodowej ... 157
Adomo Kazimiero Čartoriskio atliktos Voluinės ir Ukrainos mokyklų vizitacijos reikšmė Tautinei edukacinei komisijai. *Santrauka* ... 177

Olga Mastianica-Stankevič

Profesinės inteligentijos gimimas: Jono Bobrovskio (1777–1823) gyvenimo ir kūrybos atvejis ... 178
The Birth of Professional Intelligentsia: Case of Jan Bobrowski's (1777–1823) Life and Creation. *Summary* ... 189

LUOMAS. KARJERA. VEIKLA

Valdas Rakutis

Luomas, pašaukimas ir profesija Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenėje 1775–1794 m. ... 192
Estate, Calling and Profession in the Military of the Grand Duchy of Lithuania in 1775–1794. *Summary* ... 211

Arnaud Parent

Užsienio mokslininko adaptacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: dr. Jeano-Emmanuelio Gilibert'o atvejis ... 212
Adaptation of a Foreign Scientist in the Grand Duchy of Lithuania: Case of Dr Jean-Emmanuel Gilibert. *Summary* ... 228

Lina Balaišytė

Dailininkas XVIII amžiuje: karjeros galimybės ... 229
The Artist in the Eighteenth Century: Career Opportunities. *Summary* ... 252

Rasa Butvilaitė

Architektas XVIII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje ... 254
Architect in the Society of the 18th Century Grand Duchy of Lithuania. *Summary* ... 270

Auksė Kaladžinskaitė

Giuseppe Fontana – architektas ir bajoras: giminės istorija ... 271
Giuseppe Fontana: Architect and Nobleman: the Family History. *Summary* ... 283

Bernadetta Manys

Wileńscy zarębacze w pierwszej połowie XVIII wieku, czyli historyczne „studium przypadku” ... 284

Vilniaus mėsininkai XVIII a. pirmojoje pusėje, arba istorinis „atvejo tyrimas“. *Santrauka* ... 299

ANOTACIJOS. RECENZIJOS

Adam Stankevič. *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla*

XVIII a. antrojoje pusėje, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2018. – 527 p. ISBN 978-609-8183-42-9 / *Darius Vilimas* ... 304

Senųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių aprašymai.

Descriptions of the Old Roads of the Grand Duchy of Lithuania, parengė / prepared by Algirdas Antanas Baliulis, Tomas Čelkis, Vilnius:

Vilniaus universiteto leidykla, 2018, – 430 p. ISBN 978-609-07-0007-5 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 307

Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794, tom II: *Słownik biograficzny*,

redakcja naukowa: Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, Warszawa:

Oficyna Wydawnicza ASPRA, 2018, – 774 p. ISBN 978-83-754-5848-0 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 312

Iliustracijų sąrašas ... 317

Asmenvardžių rodyklė ... 319

Vietovardžių rodyklė ... 334

WILEŃSCY ZARĘBACZE W PIERWSZEJ POŁOWIE XVIII WIEKU, CZYLI HISTORYCZNE „STUDIUM PRZYPADKU”

BERNADETTA MANYŚ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Adnotacja: Prowadzone badania nad szeroko pojętym „światem” wileńskich rzemieślników w latach 1711–1748 skłaniają do postawienia pytania o to, co właściwie wiemy o rzeźnikach zamieszkujących Wilno w pierwszej połowie XVIII wieku? Celem artykułu jest wskazanie sfer, w obrębie których możemy poczynić pewne ustalenia na temat życia i działalności wileńskiego rzeźnika. W artykule podjęta została próba charakterystyki zarębaczy – przedstawicieli głównej gałęzi ówczesnego wytwórstwa spożywczego.

Słowa kluczowe: Wilno, rzeźnicy, zarębacze, cech, miasto, Żydzi, Tatarzy, miasto stołeczne, rzemieślnicy.

W ujęciu socjologicznym miasto to w głównej mierze „zjawisko społeczne”, w obrębie którego zachodzą różne procesy: gospodarcze, religijne oraz polityczne¹. Motorem wspomnianych przemian w każdym ośrodku miejskim są jego mieszkańcy – zwłaszcza mieszczaństwo, ale również szlachta oraz duchowieństwo, którzy zamieszkują i kreują przestrzeń miejską, a co szczególnie istotne, współpracują ze sobą, wytwarzając i przetwarzając pozyskane dobra.

W tym zakresie prym wiodą rzemieślnicy, którzy obok kupców stanowią istotny element struktury społeczności miejskiej². W niniejszym artykule podjęłam próbę charakterystyki, swoiste „studium przypadku”³ zarębaczy – przedstawicieli głównej gałęzi ówczesnego wytwórstwa spożywczego⁴. Prowadzone przeze mnie

- 1 Maria Bogucka, Henryk Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław-Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1986, p. 9.
- 2 Urszula Augustyniak, *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008, p. 271–272.
- 3 „Przypadek” rozumiany jako przedstawiciele danej profesji, w tym wypadku rzeźniczej. W oparciu o zebrany, zróżnicowany materiał źródłowy dokonano analizy danych i wysunięto wnioski na temat badanej grupy.
- 4 O rzemieślach branży spożywczej zob. Jerzy Morzy, Geneza i rozwój cechów wileńskich do końca XVII w., in: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza – Historia*, 1959, z. 4, p. 41. Por. Józef Maroszek, Rzemiosło w miastach podlaskich w XVI–XVIII w., in: *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XIV–XVIII w.)*, seria *Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej*, t. 51, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Polska Akademia Nauk. Instytut Historii Kultury Materialnej, 1976, p. 107–108.

badania nad szeroko pojętym „światem” wileńskich rzemieślników w latach 1711–1748 skłaniają do postawienia pytania o to, co właściwie wiemy o rzeźnikach zamieszkujących Wilno w pierwszej połowie XVIII wieku? Poruszyć należałoby wiele nurtujących kwestii, np. o charakterze statystycznym: 1) liczebność grupy zarębczy na tle innych profesji zawodowych działających wówczas w litewskiej stolicy, 2) dynamika jej rozwoju, 3) struktura wyznaniowa i narodowościowa przedstawicieli tego rzemiosła. Interesującym zagadnieniem, umykającym uwadze badaczy, są problemy związane z mentalnością wileńskich zarębczy, ich życiem codziennym oraz kulturą materialną. Rozważania na ten temat musimy pozostawić jednak na inną okoliczność.

Warto zastrzec, że przedmiotem badań w niniejszym artykule są wyłącznie zarębcze zrzeszeni w organizację cechową. Wynika to bezpośrednio ze stanu zachowanego materiału źródłowego, w którym, na ogół, nie znajdujemy zbyt wielu informacji na temat „wolnych przedstawicieli” poszczególnych zawodów. Poza obszarem zainteresowań pozostaną rzeźnicy pochodzenia żydowskiego. Zagadnienie to wymaga osobnych badań⁵. Celem niniejszego artykułu nie jest przedstawienie historii cechu zarębczy. Nie jest nim również analiza poszczególnych punktów statutów cechowych, do których przyjdzie mi się odwoływać. Autorce artykułu zależy bardziej na wskazaniu sfer, w obrębie których możemy poczynić pewne wstępne ustalenia na temat życia i działalności wileńskiego rzeźnika. W oparciu o te badania możliwe będzie stworzenie w miarę uniwersalnego i spójnego wizerunku zarębczy, zamieszkującego Wilno pierwszej połowy XVIII stulecia.

W poszukiwaniu odpowiedzi na wyżej postawione pytania analizie poddany został materiał źródłowy, pochodzący głównie z Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie. Przebadano księgi, znajdujące się w zespołach: wileńskiego sądu magdeburgskiego (*Vilniaus magdeburginis teismas*, fond 22 wyodrębniony z zespołu Akt Dawnych (*Senieji aktai*)) – łącznie 7 ksiąg⁶, obejmujących lata 1701–1750, oraz wileńskiego magistratu (*Vilniaus magistratas*, fond 23) – 5 ksiąg⁷ z lat 1627–1749. Wiele interesującego materiału dostarcza

5 Warto zauważyć, że Żydzi, jeżeli ufać ówczesnym skargom wileńskich mieszczan, rywalizując na rynku mięsnym stosowali nielegalne środki, np. podkupywali bydło za wyższą cenę doprowadzając do jej wzrostu, sprowadzali mięso niewiadomego pochodzenia, stawiali więcej jatek niż było to dozwolone, handlowali ubitym mięsem na wileńskich ulicach, co było im zabronione, zob. Warszawa, 3 marca 1713, in: *Akty cechów wileńskich 1495–1759*, cz. 2 (1701–1759), zeb. Henryk Łowmiański, przy współudziale Marii Łowmiańskiej, Stanisława Kościłkowskiego, przedm. i skorowidz Jan Jurkiewicz, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006, p. 10–11, 25. Warto dodać, że Żydzi spożywali jedynie produkty koszerne, a do tych w przypadku zwierząt należy zaliczyć: cielęta, woły, sarny, jelenie, owce, kozy, bawoły, zabite w odpowiedni sposób, z błogosławieństwem, 2–3 cięciami noża i pozbawione krwi przed przyrządzeniem. W przypadku świń, dzików czy koni nie mieliśmy do czynienia z mięsem koszerne – trafiało ono zatem na wileński rynek mięsny.

6 Lietuvos valstybės istorijos archyvas (dalej – LVIA), f. SA, b. 5344–5350.

7 LVIA, f. SA, b. 5125–5129.

również fond 458, zawierający księgi rachunkowe wileńskiego magistratu (głównie rejestry taks podatkowych). Jak dotąd udało się przejrzeć 124 księgi⁸, pochodzące z lat 1711–1748. W niniejszych rozważaniach pomocne okazały się również wydawnictwa źródłowe, zwłaszcza zaś *Akty cechów wileńskich*⁹, oraz spisy nowych mieszczan¹⁰.

Na początku należy wyjaśnić, że podjęta w artykule problematyka stanowi przyczynek do badań nad wileńskimi zaręczaczami. Dotąd udało się potwierdzić istnienie w pierwszej połowie XVIII wieku ponad 80 różnych profesji zawodowych. Najlepiej rozpoznany pozostaje cech złotników¹¹, w przypadku którego zachowały się księgi cechowe¹². Ponadto analizie poddano przedstawicieli zaledwie kilku innych zawodów: tkaczy¹³, introligatorów¹⁴, konwisarzy¹⁵, ludwisarzy¹⁶, zegarmistrzów¹⁷, murarzy¹⁸, szklarzy¹⁹, przedstawicieli rzemiosł artystycznych²⁰, a także cechu krupianego²¹. Niniejsze rozważania wpisują się w nurt badań nad

8 LVIA, f. 458, ap. 1, b. 64–178.

9 *Akty cechów wileńskich 1495–1759*, cz. 1 (1495–1701), cz. 2 (1701–1759).

10 Agnius Urbanavičius, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais. Sąrašas*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009.

11 Ignacy Baranowski, Cech złotników w Wilnie, in: *Kurier Wileński*, nr 9, 1911, p. 1–9; Saulius Mikėnas, Vilniaus cecho auksakaliai XVIII a. pirmoje pusėje, in: *Menotyra*, Nr. 2, 1994, p. 28–32; Birutė Rūta Vitkauskienė, *Złotnictwo wileńskie. Ludzie i dzieła. XV–XVIII wiek*, Warszawa: Neriton, 2006.

12 LVIA, f. 956, ap. 1, b. 1–29.

13 Ewa Makowska-Gulbinowa, Wileńskie cechy tkackie do r. 1795, in: *Ateneum Wileńskie*, R. 2, 1924, z. 5–6, p. 68–103.

14 Janina Rodkiewiczówna, *Cech introligatorski w Wilnie. Zarys historyczny*, Wilno: Wydawnictwo Magistratu M. Wilna, 1929.

15 Franz Duobek, W sprawie składu narodowościowego i wyznaniowego cechu konwisarskiego w Wilnie, in: *Ateneum Wileńskie*, R. 7, 1930, z. 1–2, p. 339–346.

16 Michał Brensztejn, *Zarys dziejów ludwisarstwa*, Wilno: Księgarnia Stow. Nauczyc. Polskiego 1924; Rita Indriulaitytė, Vilniaus alavo liejimų cechas XVI–XIX a. Istorija ir veikla, in: *Menotyra*, Nr. 2, 1996, p. 14–25.

17 Michał Brensztejn, Zegarmistrzostwo wileńskie w wiekach XVI–XVII, in: *Ateneum Wileńskie*, R. 1, 1923, nr 3–4, p. 29–38; Stefan Micleszkiewicz, Wilno jako ośrodek produkcji zegarów szafowych-podłogowych od poł. XVIII do poł. XIX w., in: *Conservatio est aeterna creatio: księga dedykowana prof. Janowi Tajchmanowi*, red. Janusz Krawczyk, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999, p. 417–429.

18 Stasys Samalavičius, Vilniaus mūrinių ir dailidžių cechas iki XVIII amžiaus vidurio, in: *Istorija*, 1967, t. IX, p. 97–111.

19 Helena Wolczacka, Rzemiosło szklarskie w Wilnie do końca XVIII w., in: *Księga pamiątkowa Kola Historyków słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923–1933*, Wilno: Zrzeszenie Kół Naukowych Uniwersytetu Stefana Batorego, 1933, p. 52–68.

20 Euzebiusz Łopaciński, *Materiały do dziejów rzemiosła artystycznego w Wielkim Księstwie Litewskim. XV–XIX w.*, (*Materiały do dziejów sztuki i kultury*), Warszawa: Wydawnictwo Państwowe-go Instytutu Historii Sztuki i Inwentaryzacji Zabytków, 1946; Lina Balaišytė, Drożejai XVIII a. Vilniaus bendruomenėje, in: *Menotyra*, 1999, Nr. 4, p. 14–18; Marcin Zgliński, Wileńskie organy bernardyńskie i ich twórcy, in: *Conservatio est aeterna creatio*, p. 355–369.

21 Michał Brensztejn, Cech krupiany w Wilnie, in: *Kurier Litewski*, 1906, nr 138.

historią miasta²², zwłaszcza nad szeroko pojętym rzemiosłem wileńskim (zarówno cechowym, jak i niecechowym), które w historiografii litewskiej, polskiej, ale również niemieckiej prowadzone są, z mniejszą lub większą intensywnością, od początku XIX wieku²³. Aktualny stan wiedzy ukazuje, jak wielki i niezbadany obszar na gruncie refleksji nad społecznością miejską stanowią wileńscy rzemieślnicy oraz ich codzienność.

Przeglądając XVIII-wieczny materiał źródłowy w poszukiwaniu informacji, dotyczących omawianej grupy rzemieślników, natrafiamy na trzy charakteryzujące ich określenia, mianowicie: zarębacz, rzeźnik oraz pochodzący z łaciny termin *lanius*. Definicji tych zawodów dostarczają nam słowniki dawnej i współczesnej polszczyzny. Zarębacz to „rzeźnik jatkowy [...] zajmujący s[ię] wyrębem mięsa dla kupujących [...]”²⁴, a rzeźnikiem, zwanym inaczej *laniuszem*²⁵, jest „rzemieślnik, który zarzyna bydło i trudni się sprzedażą mięsa”²⁶. Samuel Bogumił Linde wskazuje natomiast, że zarębaczem zwie się tego, „który zarębuje”²⁷. W niniejszym artykule będę więc posługiwała się na przemian zarówno pojęciem zarębacz, jak i rzeźnik, określając nimi osoby, które zarzynały wszelkie „zdrowe” bydło, a więc

22 Józef Ignacy Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 3, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1841, p. 269–283; Michał Baliński, *Historja miasta Wilna*, t. 1–2, Wilno: Drukiem Antoniego Marcinkowskiego, 1836–1838; Juozas Jurginis, Vytautas Merkys, Adolfas Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija nuo seniausiu laikų iki Spalio revoliucijos*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1968, p. 91–95; Aivas Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2002; *Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne*, oprac. David Frick, Warszawa: Przegląd Wschodni; Studium Europy Wschodniej, 2008; David Frick, *Kith, Kin, and Neighbors: Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2013; Tomasz Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016; Mindaugas Klovas, Elmantas Meilus, Oksana Valionienė, *Vilniaus senamiesčio posesijų raidos XVI–XVIII a. apžvalga*. Dostęp w internecie: <http://www.istorija.lt/wp-content/uploads/2014/11/Vilniaus-senamiescio-posesiju-raidos-XVI-XVIII-a-apzvalga.pdf>.

23 Maria Łowmiańska, W sprawie składu narodowościowego cechów wileńskich (w XVI–XVIII w.), in: *Ateneum Wileńskie*, R. 70, 1930, z. 1–2, p. 339–346; Jerzy Morzy, *Geneza i rozwój cechów wileńskich*, p. 3–93; Edmundas Laucevičius, *XV–XVIII a. knygy įrišimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrinė biblioteka, 1976; Agnė Urbanavičiūtė, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005; Libertas Klimka, Vilniaus cechų istoriografija, in: *Vilniaus istorijos metraštis*, 2007, t. 1, p. 179–184.

24 *Słownik języka polskiego*, oprac. Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki, t. VIII, Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego Instytutu Popierania Nauki, 1927, p. 247.

25 *Słownik staropolski*, red. Stanisław Urbańczyk, t. VIII, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977–1981, p. 103.

26 *Ibid.*

27 Samuel Bogumił Linde, *Słownik Języka Polskiego*, t. VI, Warszawa: U Autora i w Drukarni Xięży Pijarów, 1814, p. 749.

woły²⁸, jałowice²⁹, cielęta, barany, skopy³⁰, owce, jagnięta, kozły, kozłęta, wieprze, świny w celu pozyskania mięsa, aby ostatecznie móc je sprzedać jedynie w kramie rzeźniczym, czyli jatce, zwanym z łaciny *macellum* lub *mensa carniificium* (ława rzeźnicza)³¹. Uwagę zwraca bliskość używanych ówczesnie terminów. Trudno jednoznacznie stwierdzić, na czym polegała różnica pomiędzy zarębczem a rzeźnikiem. Mogłoby się wydawać, że w kompetencji tego pierwszego był ubój zwierząt, zaś drugiego przetwarzanie otrzymanego z nich mięsa. Na tym etapie badań nie jesteśmy jednak w stanie tego potwierdzić, w związku z czym oba terminy traktujemy jako bliskoznaczne. Dodać należy, że w asortymencie produktów sprzedawanych przez wileńskich rzeźników znajdowały się również surowe skóry zabijanych przez nich zwierząt. Handel nimi na przestrzeni XVII i XVIII wieku rodził wielokrotne konflikty z garbarzami oraz mało- i wielkoskórnikami³². Sprawę tę uregulował sąd burmistrzowski w 1717 roku, który orzekł, że z powodu faktu, iż rzeźnicy „[...] sprzedawali skóry Żydom i Tatarom przez niewiedomość przywilejów i artykułów cechów mało i wielkoskórników, zwalnia rzeźników od konfiskaty [skór] i zakazuje na przyszłość sprzedaży skór Żydom i Tatarom pod jakimkolwiek pozorem”³³. W wyjątkowych sytuacjach, a takowe stanowiły dni postne, zwłaszcza zaś czas Wielkiego Postu, w trakcie których obowiązywał wileńskich rzeźników bezwzględny zakaz handlu mięsem zwierzęcym, mieli oni od 1665 roku również prawo handlu rybami, niezależnie od praw, jakie w tym zakresie posiadali rybacy³⁴. Profesja rzeźnicza łączyła w sobie, z jednej strony, umiejętności związane z ubojem zwierząt, z drugiej zaś kompetencje handlowe. Oferowane przez nich produkty (żywy inwentarz, ubite mięso i skóry) trafiały głównie na rynek wewnętrzny, a więc ich nabywcami stawali się wилnianie (zarówno ci mieszkający w murach, jak i na przedmieściach), okoliczna oraz rezydująca w mieście szlachta, a także duchowieństwo.

Przypomnijmy, że wileńskie rzeźnictwo stało się rzemiosłem cechowym w 1596 roku, za sprawą nadanego przez króla Zygmunta III „statutu”³⁵. Dokument

28 Wykastrowany samiec bydła domowego z rodziny parzystokopytnych, przeznaczony do opasania lub do prac polowych w zaprzęgu.

29 Inaczej jałówka – samica bydła domowego w wieku powyżej 6 miesięcy, przed pierwszym wycieleniem, czyli do wieku 18–24 miesięcy.

30 Wykastrowany samiec kozy domowej.

31 Wykaz zwierząt zob. Warszawa, 15 kwietnia 1596, in: *Akty cechów wileńskich*, cz. 1, p. 119, pkt. 21.

32 [Wilno], 6 lutego 1666; [Wilno] 15 lutego 1666, in: *Akty cechów wileńskich*, cz. 1, p. 330. Garbarze np. kupowali skóry od rzeźników, po czym podkładali je Żydom, żądając od nich pieniędzy, zob. [Wilno], 1 lutego 1720, *Ibid.*, cz. 2, p. 32. Zob. też [Wilno], 13 marca 1723, *Ibid.*, cz. 2, p. 61–62.

33 [Wilno], 19 sierpnia 1717, *Ibid.*, cz. 2, p. 20.

34 Od 1635 r. prawo sprzedawania mięsa miało czterech braci. Sprzedaż mogła odbywać się jedynie w domu cechowym, zaś nabywającymi mogli być ludzie chorzy, zob. Warszawa, 30 marca 1635, *Ibid.*, p. 196, pkt. 4. Warszawa, 9 marca 1665, *Ibid.*, p. 318, pkt. 3.

35 Warszawa, 15 kwietnia 1596, *Ibid.*, p. 117–120.

ten był potwierdzany i rozszerzany przez kolejnych władców³⁶. Regulował on funkcjonowanie członków cechu w obrębie wykonywanej profesji. Wskazywał, między innymi, jak miały działać warsztaty i ile lat trwała nauka³⁷. Precyzował także, na jakiej podstawie nadawano mistrzostwo, w jakich okolicznościach wydawano z cechu oraz określał zobowiązania mistrza, towarzysza i ucznia³⁸. Normował również funkcjonowanie w obrębie wspólnoty, jaką stanowił cech.

W świetle nadanego statutu zarębaczy był zobowiązany do zakupu żywych zwierząt jedynie na tzw. „targu jawnym”, który znajdował się za Bramą Rudnicką. Bydło należało nabyć po godzinie dziesiątej „z poranku”, zaś prawo jego zakupu posiadał tylko mistrz lub wyznaczony przez niego towarzysz³⁹. Wiadomo, że wileńscy rzeźnicy, zwłaszcza w obliczu wzrostu cen mięsa, bądź w celu uniknięcia opłaty myta, próbowali nabywać je poza miastem, głównie na jego przedmieściach, najczęściej na przedmieściu Zarzeckim (między górami), przy drogach lub w okolicznych wsiach i miasteczkach⁴⁰. Proceder ten, choć został zakazany w pierwszej połowie XVII wieku, był często praktykowany w stuleciu XVIII.

Wileńskiego rzeźnika obowiązywał również bezwzględny zakaz nabywania oraz sprzedawania w swoich jatkach mięsa od Żydów, a także Tatarów⁴¹. Wynikał on z wieloletnich i, jak się wydaje, dość powszechnych praktyk stosowanych przez wyżej wspomnianych, a więc: a) handlu sprowadzonym do miasta bydłem niewiadomego pochodzenia; b) celową sprzedażą mięsa, które pochodziło z uboju chorych zwierząt; c) umyślną spekulacją cen, mającą na celu doprowadzenie do ich wzrostu, między innymi wskutek podkupywania przez Tatarów oraz Żydów bydła⁴²; d) rozprowadzaniem wśród mieszkańców Wilna mięsa ubitego w prywatnych domach i kamienicach, a nie w „szlachtarni”⁴³; a także e) nielegalnym zwiększaniem liczby jatek i lokowaniem ich po wileńskich ulicach⁴⁴.

Warto zauważyć, że rzeźnicy stanowili szesnasty cech, który powstał u schyłku XVI wieku w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego⁴⁵. Pod względem

36 Warszawa, 30 maja 1647, *Ibid.*, p. 237–239; Warszawa, 9 marca 1665, *Ibid.*, p. 316–317; Kraków, 30 marca 1676, *Ibid.*, p. 390.

37 Mistrzowie mogli posiadać dwóch wyzwolonych towarzyszy (każdy na okres dwóch lat) oraz po jednym uczniu (w zależności od wieku, okres nauki trwał 6 lat w przypadku chłopców, 3 lata w przypadku dorosłych mężczyzn).

38 Warszawa, 15 kwietnia 1596, *Ibid.*, p. 119, pkt. 11, 12.

39 *Ibid.*, pkt. 18.

40 [Wilno], w czerwcu 1717, *Ibid.*, cz. 2, p. 19.

41 Warszawa, 15 kwietnia 1596, *Ibid.*, p. 119, pkt. 22. Zob. też Grodno, 25 października 1718, *Ibid.*, p. 25.

42 Grodno, 25 października 1718, *Ibid.*, p. 25.

43 *Ibid.*

44 W 1718 r. odnotowano, że w Wilnie powinno stać 6 jatek rzeźników wileńskich – tylko na ul. Żydowskiej na tyłach szkoły żydowskiej, zaś w praktyce było ich 16; rzeźników żydowskich, których również powinno być sześciu w praktyce było 32, zob. *Ibid.*; [Wilno], 16 września 1734, *Ibid.*, p. 95–96; Wilno, 17 marca 1736, *Ibid.*, p. 97–98.

45 Jerzy Morzy, *Geneza i rozwój cechów wileńskich*, p. 37.

wielkości od samego początku aż do XVIII wieku utrzymywał się on na czwartym miejscu, czego potwierdzenie znajdujemy również w wysokości płaconych przez rzeźników podatków czy też innych opłat, np. tzw. składanki sejmowej⁴⁶. Większe były jedynie cechy: szewców, krawców oraz słodowników.

Rzeźnicy, obok garbarzy, gorzelników czy kuśnierzy wiodli prym wśród rzemiosł najbardziej uciążliwych w zakresie produkowanych zanieczyszczeń (ścieków, odpadów organicznych oraz gnoju), doprowadzając do nadmierne go zabrudzania wileńskich ulic, rozprzestrzeniania fetoru oraz zwiększania prawdopodobieństwa wystąpienia zarazy⁴⁷. Problem zanieczyszczeń dotyczył zwłaszcza tych części miasta, które stanowiły przestrzeń funkcjonalną rzeźników, a więc miejsca, gdzie zlokalizowane były ich jatki mięsne, „szlachtarnia” oraz prywatne domy i kamienice. W przypadku tych pierwszych wiadomo, że miały one znajdować się na wileńskim placu „podle ratusza wileńskiego”⁴⁸. Z tytułu ich posiadania oraz uzyskanego przychodu rzeźnicy byli zobligowani do uiszczania corocznego podatku – czynszu, który od połowy XVII wieku został ustalony na wysokości 500 zł⁴⁹ i utrzymywał się na tym poziomie również w XVIII wieku. Jatki (Józef Ignacy Kraszewski wspomina, że u schyłku XVII wieku było ich 112)⁵⁰ były więc zlokalizowane w samym „sercu kupiecko-gospodarczym” Wilna doby wczesnonowożytnej, które tętniło głosem zarówno sprzedających, produkujących, jak i kupujących – mieszczan, duchownych oraz szlachty. Miejsce to stanowiło nie tylko strefę wymiany pieniężno-towarowej, ale przede wszystkim przestrzeń kształtowania kontaktów społecznych. Plac ratuszowy, z uwagi na koncentrację na nim jatek oraz kramów, stanowił tę część miasta, w której zalegały największe ilości nieczystości. Potwierdzają to spisy wydatków, w których odnajdujemy informacje o kosztach, jakie ponosiło miasto na wysprzątanie rynku, zarówno to cykliczne, jak i okolicznościowe, zwłaszcza zaś wywiezienie gnoju. W *Regestrze szafarskim roku 1738* pod sierpniem czytamy „Furmanom za 45 wozów gnoju, co z rynku wyprowadzili 9 zł”⁵¹. Zapis ten obrazuje, z jak wielkim problemem borykały się władze miasta oraz sami mieszkańcy.

46 Przychód specyfikacji gromnicznej w 1724 r. wynosił: od słodowników – 360 zł, od szewców – 225 zł, od krawców – 221 zł, zaś od rzeźników – 202 zł. Przychód od tzw. składanki sejmowej w tym samym roku wyniósł: od słodowników – 330 zł, od szewców – 324 zł, od krawców – 230 zł, zaś od zarębaczy – 220 zł, zob. LVIA, f. 458, ap. 1, b. 82, l. 20.

47 Dariusz Kaczor, *Utrzymywanie czystości w wielkich miastach Prus Królewskich XVI–XVIII wieku*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2014, p. 77–78.

48 Warszawa, 30 maja 1647, in: *Akty cechów wileńskich*, cz. 1, p. 238.

49 W XVII w. pojawiły się próby podwyższenia czynszu, zostały one jednak anulowane, zob. Wilno, 18 września 1646, in: *Ibid.*, p. 236. Zob. też LVIA, f. 458, ap. 1, b. 132, l. 3; b. 74, l. 2v, b. 78, l. 1v; b. 90, l. 1v.

50 W 1677 r., zob. Józef Ignacy Kraszewski, *op. cit.*, t. 3, p. 280.

51 LVIA, f. 458, ap. 1, b. 132.

Nieco bardziej komplikuje się kwestia „szlachtarni”, której położenia jak dotąd nie udało się ustalić⁵². Pojawia się pytanie, czy w Wilnie w dobie wczesnonowożytnej funkcjonowała miejska ubojnia, czyli rzeźnia, tak jak miało to miejsce w niektórych miastach Korony, np. w Toruniu czy Krakowie⁵³? W świetle zgromadzonego materiału źródłowego byłaby ona miejscem, z którego z pewnością korzystali „profesjonalni” zarębacze. W ten sposób rzeźnicy cechowi sprawowałyby kontrolę nad rozprowadzaniem mięsem. Należy pamiętać, że wieprzowina zgodnie z zasadami judaizmu nie jest mięsem koszernym, a zatem dla Żydów jest bezużyteczna (w wyjątkowych sytuacjach, a takową była choroba, zezwalało na jej wykorzystanie z uwagi na wiarę w leczniczy charakter). Utworzenie miejskiej rzeźni oraz nałożony na Żydów zakaz pokątnego uboju była w prywatnych posesjach były narzędziem do walki ze sprzedażą mięsa niewiadomego pochodzenia⁵⁴.

Zważywszy na fakt, że większość domów oraz kamienic należących do rzeźników skoncentrowana była w obrębie ulicy prowadzącej do Bramy Rudnickiej, zaś za nią do kościoła pw. św. Stefana⁵⁵, a także na przedmieściach za Ostrą Bramą oraz Spaską Bramą aż na Zarzeczce⁵⁶, owa „szlachtarnia” powinna była znajdować się albo w okolicy ulicy Rudnickiej, albo na przedmieściach za którąś bramą. Gdyby jednak tak było, pojawia się pytanie, dlaczego burmistrzowie i rajcy miasta Wilna w 1631 roku zezwolili na korzystanie z wody w kamienicy cechowej (zwanej również domem)⁵⁷, znajdującej się „idąc od Rudnickiej ulicy z Rynku na Niemiecką ulicę po lewej stronie”⁵⁸? Zaznaczyć należy, że swobodny dostęp do lodowatej wody, doprowadzanej we wskazane miejsce za pomocą wodociągu z Wingru Żuprańskiego, dowodzi, że istniało na nią duże zapotrzebowanie; być może ze względu na znajdującą się przy Rudnickiej „szlachtarnię”. Woda niezbędna jest w pracy rzeźnika nie tylko do utrzymania czystości miejsca, w którym pracuje, a więc głównie zmycia, spłukania krwi, ale przede wszystkim do oczyszczenia pozyskanego mięsa i skóry. Warto dodać, że każdy rzeźnik zobowiązany był do wywozu 10 wozów gnoju w ciągu roku z ulic, na których znajdował się jego dom lub kamienica⁵⁹.

Analiza materiału źródłowego pozwoliła jak dotąd na wyodrębnienie grupy 113 rzeźników żyjących i działających w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego w

52 Brak informacji na ten temat u J. I. Kraszewskiego, zob. tenże, *Wilno od początków jego*, t. 3. Brak informacji również u Michała Balińskiego, zob. Michał Baliński, *Opisanie statystyczne miasta Wilna*, Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem, 1835.

53 W Krakowie zlokalizowana była za murami.

54 Grodno, 25 października 1718, in: *Akty cechów wileńskich*, cz. 2, p. 25.

55 LVIA, f. 458, ap. 1, b. 84, l. 17, 21v, 24; b. 103, l. 17.

56 *Ibid.*, b. 103, l. 18–23v.

57 Zrzeczenie domu zw. Prokudzkiński na rzecz rzeźników – kamienica cechowa, zob. Wilno, 20 lipca 1631, in: *Akty cechów wileńskich*, cz. 2, p. 179–180.

58 LVIA, f. 458, ap. 1, b. 84, l. 9.

59 *Ibid.*, b. 103, l. 23v.

latach 1711–1748. Na podstawie rejestrów składanki gromnicznej⁶⁰, zwłaszcza zaś rejestrów taksy całego miasta, a także rejestrów percepty i ekspensów miejskich (zwanego również rejestrem składanczanym lub rejestrem publicznej skrzynki)⁶¹ udało się zrekonstruować wielkość cechu w latach 1722, 1724–1737, 1742–1745 i 1747, wskazać starszych rocznych, a także określić, jaka część rzeźników była określana mianem „podupadłych”. I tak w oparciu o przeprowadzone badania wiadomo, że w 1732 roku 39 rzeźników wpłaciło miejską taksę⁶². Tęgo roku nie odnotowano również żadnego podupadłego zarębacza. Dwa lata później, a więc w 1734 roku, odnotowano 27 rzeźników, którzy wpłacili pieniądze, zaś 13 osób określono mianem „podupadłych”⁶³. Można jednak przyjąć, że w 1734 roku cech liczył 40 osób. Największa liczba określona mianem „podupadłych” wystąpiła w 1733 roku oraz we wspomnianym 1734 roku⁶⁴. Przyjmując oba parametry (braci cechowych „czynnych” oraz podupadłych) do wskazania wielkości cechu należy stwierdzić, że najwięcej rzeźników skupiał on w 1735 roku. Wówczas to opłatę taksową wniosło 38 zarębaczy, zaś 11 osób zostało określonych mianem „podupadłych”. Sumując owe liczby daje to 49 przedstawicieli tej profesji⁶⁵. Na podstawie poczynionych ustaleń można stwierdzić, że w obrębie trzech dekad – w latach 20., 30. oraz 40. liczba wileńskich rzeźników oscylowała między 22 a 49. Między 1720 a 1740 rokiem nie odnotowano radykalnego wzrostu ani spadku liczby przedstawicieli tego zawodu. Taki stan rzeczy był zapewne wynikiem stabilizacji, jakie osiągnęło Wielkie Księstwo Litewskie, zarówno w sferze politycznej, gospodarczej, jak i epidemiologicznej⁶⁶. Co ciekawe, wysoka liczba zarębaczy (powyżej 35 osób) utrzymywała się do 1746 roku. Wyraźny spadek odnotowano rok później, kiedy to w rejestrze taksy całego miasta z omawianego roku ujęto jedynie 22 rzeźników. Przyczyn takiego stanu rzeczy nie sposób ustalić na obecnym etapie badań. Należy również dodać, że przypadająca na lata 1738–1741 luka w materiale źródłowym uniemożliwia stwierdzenie, czy i jakie szkody wileńskim rzeźnikom poczynił pożar z 1737 roku – zaliczany do grona tak zwanych „wielkich” pożog miasta⁶⁷.

60 *Ibid.*, b. 79.

61 *Ibid.*, b. 82, 86, 88, 92, 97, 100, 102, 108, 110, 116, 118, 121, 123, 128, 143, 147, 154, 155, 159, 166.

62 *Ibid.*, b. 110.

63 *Ibid.*, b. 118.

64 *Ibid.*, b. 116.

65 *Ibid.*, b. 121.

66 Duża epidemia dżumy, która stopniowo objęła swym zasięgiem cały teren Wielkiego Księstwa Litewskiego, trwała w latach 1708–1713, tymczasem Wilno zostało najmocniej dotknięte w roku 1710. Dżuma ostatecznie zniknęła z terenów Wielkiego Księstwa Litewskiego ok. 1720 r., zob. Andrzej Karpiński, *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa: Neriton, 2000, p. 71–72.

67 Ogień pojawił się 2 VI 1737, zob. Józef Ignacy Kraszewski, *Wilno od początku jego do roku 1750*, t. 2, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1840, p. 89. Zob. też: *Kurier Polski*, 1737, nr 24, z Wilna 9 VI 1737; *Kurier Polski*, 1737, nr 25, z Wilna 9 VI 1737.

Warto odnotować obecność w rejestrach taksowych przedstawicielek płci żeńskiej – wdów. W przyjętych na potrzeby niniejszego artykułu ramach chronologicznych (1711–1748) zarejestrowano siedem takich przypadków⁶⁸. Zgodnie z zapisem statutowym żona po zmarłym mężu – zarębaczu, będąc w stanie wdowieńskim, mogła „trzymać” jatkę jedynie przez rok i 6 niedziel⁶⁹. Utrzymanie jej w dłuższym okresie było możliwe w dwóch sytuacjach: gdy wyszła za mąż za zarębacza lub gdy władze miasta wyraziły zgodę na przejęcie „zakładu” przez syna. Na czym polegała więc rola kobiet „w posiadaniu” jatek w okresie wdowieństwa? Czy jedynie sprzedawały one mięso, jeśli tak, to skąd je pozyskiwały? Wiadomo bowiem, że po śmierci mistrza zarówno uczeń, jak i towarzysz powinni byli dokończyć zdobywanie wiedzy i umiejętności w zawodzie u innego mistrza. Nie mogli zatem wykonywać rzemiosła rzeźniczego na rzecz wdowy⁷⁰. Pamiętać należy, że status mistrza na przestrzeni wieków przekształcił się w dziedziczny przywilej i przechodził z ojca na syna oraz z męża na żonę⁷¹. O ile w pierwszym przypadku można wyobrazić sobie funkcjonowanie syna w zawodzie rzeźnika (po ojcu), o tyle w przypadku kobiety sprawa wydaje się być dużo bardziej skomplikowana. Być może funkcjonowały one w oparciu o system pracy najemnej? Powyższe pytania, na tym etapie badań, muszą niestety pozostać bez odpowiedzi.

Na podstawie ustaleń poczynionych przez Agnusia Urbanavičiusa wiadomo, że w latach 1711–1748 do grona obywateli Wilna przyjętych zostało 47 rzeźników, czyli roczna średnia wynosiłaby 1,2 osoby. Taki stan rzeczy wskazuje, że wileński rynek rzeźniczy był stosunkowo stabilny oraz dość hermetyczny, co wynikało głównie z faktu, że było to rzemiosło z długą tradycją. W 31 przypadkach udało się określić pochodzenie rzeźników. I tak z Wilna pochodziło 5, ze starostwa lipskiego – 1, z parafii i miasteczka Głębokie (wówczas położone na granicy powiatu oszmiańskiego i województwa połockiego, obecnie na Białorusi) – 3, z powiatu lidzkiego – 1, z miasta Bordzie⁷² – 2, z miasta Dąbrowice – 1 (obecne woj. łódzkie w Polsce), z miasteczka Raduń (ówczesny powiat trocki, obecnie na Białorusi) – 2, z miasteczka Gieranony (ówczesny powiat oszmiański, obecnie na Białorusi) – 1, z miasteczka Gierwiaty (ówczesny powiat wileński, obecnie na

68 Wawrzyńcowa Michniewiczowa (LVIA, f. 458, ap. 1, b. 102), Obuchowska Józefowa (*Ibid.*, b. 102, 108), Kunicka Franciszkowa (*Ibid.*, b. 102), Szaulina Janowa (*Ibid.*, b. 102, 108), Czerkasowa Janowa (*Ibid.*, b. 147, 154, 155, 159), Ostrowska Franciszkowa (*Ibid.*, b. 154, 155), Walickiewiczowa Krzysztofowa (*Ibid.*, b. 154, 155).

69 Warszawa, 15 kwietnia 1596, in: *Akty cechów wileńskich*, cz. 1, p. 119, pkt. 24.

70 Warszawa, 15 kwietnia 1596, in: *Ibid.*, pkt. 25.

71 Robert Darnton, *Wielka masakra kotów i inne epizody francuskiej historii kulturowej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012, p. 98.

72 Dobra w powiecie telnawskim na Żmudzi, zob. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 1, Warszawa: Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego (Warszawa: Druk „Wieku”), 1880, p. 309.

Białorusi) – 1, z miasteczka Żołudek (powiat lidzki) – 1, z miasteczka Lipniszki (powiat oszmiański, obecnie na Białorusi) – 3, z Grodzia w parafii gierwackiej – 2, z Lidy – 1, z Korkożyszek – 2, z miasteczka Miedniki (powiat wileński) – 1, z miasteczka Bystrzycy (Bystricy) (powiat wileński, obecnie na Białorusi) – 1, z miasta Kiejdany – 1, z powiatu lidzkiego – 1, z Koniuch – 1. W oparciu o przedstawione dane możemy stwierdzić, że rzeźnictwo wileńskie było w badanym okresie profesją wykonywaną przez ludność autochtoniczną, pochodzącą głównie z terenów Wielkiego Księstwa Litewskiego, przeważnie z miejscowości położonych blisko Wilna, rzadko zaś z Korony, podobnie jak w przypadku przedstawicieli innych cechów, np. cieśli⁷³. Wszystkie osoby odnotowane przez Urbanavičiusa zasiliły szeregi wileńskiego cechu. Wśród nazwisk przedstawicieli tej grupy nie odnajdujemy żadnego niemieckobrzmiącego. Co więcej, badania przeprowadzone w oparciu o ustalenia litewskiego historyka pokazują, że tzw. „nowi rzeźnicy” byli w ponad 40% rekomendowani radzie miejskiej przez rzeźników wileńskich („starych”). Sposób, w jaki następowało przyjmowanie do grona wileńskiej społeczności rzeźnickiej „ludzi nowych”, potwierdza fakt, że była to grupa zamknięta, do której wchodziło się np. na „zaproszenie” lub w wyniku korelacji rodzinnych.

W trzech przypadkach spośród 47 wyliczonych, a mianowicie Marcina Ostrowskiego⁷⁴, Marcina Borusewicza⁷⁵ oraz Jakuba Zdankiewicza⁷⁶, udało się potwierdzić pełnione przez nich starszeństwo. Pierwszy z nich funkcję ową sprawował czterokrotnie – w roku 1727⁷⁷, 1730⁷⁸, 1733⁷⁹ i 1743⁸⁰. Wyjaśnijmy, że została mu ona powierzona po szesnastu latach od przyjęcia obywatelstwa wileńskiego. Drugi funkcję starszego pełnił dwukrotnie w roku 1732⁸¹ oraz 1743⁸², pierwszy raz został wybrany również po szesnastu latach, trzeci zaś aż pięciokrotnie, w latach

73 J. Morzy kwalifikuje cech rzeźników do grupy cechów polskich. Trudno zgodzić się z przyjętą przez autora kwalifikacją, gdyż narodowość należy rozważać w kategorii: Korony, Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz przedstawicieli innych państw, zob. Jerzy Morzy, *Geneza i rozwój cechów wileńskich*, p. 45.

74 Ostrowski Marcin został rekomendowany przez Kazimierza Chodarkowicza, przyjęty do grona wileńskich mieszczan w 1711 r., zob. Agnius Urbanavičius, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais*. *Sąrašas*, Nr. 1171. Nie odnotowany w spisach u Vladasa Drėmy, zob. Vladas Drėma, *Vilniaus amatininkai XVI–XIX a.*, Vilnius: Versus Aureus, 2016.

75 Marcin Borusewicz (Boruszewicz) rekomendowany przez Jana Czerkasa rzeźnika w 1716 r., Agnius Urbanavičius, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais*. *Sąrašas*, Nr. 1214. Nie odnotowany w spisach u V. Drėmy.

76 Jakub Zdankiewicz rekomendowany przez Franciszka Kunickiego w 1717 r., Agnius Urbanavičius, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais*. *Sąrašas*, Nr. 1239. Nie odnotowany w spisach u V. Drėmy.

77 LVIA, f. 458, ap. 1, b. 92.

78 *Ibid.*, b. 102.

79 *Ibid.*, b. 116.

80 *Ibid.*, b. 147.

81 *Ibid.*, b. 110.

82 *Ibid.*, b. 147.

1735–1737⁸³, w roku 1745⁸⁴ i 1747⁸⁵, pierwszy raz wybrano go po siedemnastu latach. Owi trzej „nowi mieszczanie”, „urodzenia uczciwego”⁸⁶ stali się nie tylko obywatelami wileńskimi, rzemieślnikami skupionymi w kręgach cechu rzeźniczego, ale w końcu również mistrzami wykonywanej profesji. Prawdopodobnie współtworzyli oni w latach 1711–1748 wraz z dziesięcioma innymi starszymi (Franciszkiem Kunickim, Maciejem Paszkiewiczem, Maciejem Rogińskim, Janem Czerkasem, Józefem Obuchowskim, Franciszkiem Girdziukiewiczem, Michałem Ostrowskim, Danielem Rakowskim, Franciszkiem Ostrowskim oraz Marcinem Jakowiczem) zawodową elitę. Co więcej, ich wybór po kilkunastu długich latach (nie regulowały tego przepisy cechowe) stanowi potwierdzenie tezy, że starszeństwo cechu, a więc dobro wspólnoty – traktowanej w dobie wczesnonowożytnej w kategoriach rodziny, było powierzane rzemieślnikom doświadczonym, którzy mogli wykazać się ciągłością wykonywania kunsztu oraz funkcjonowaniem bez większych komplikacji ich warsztatów – w tym wypadku ubojni oraz jatek⁸⁷.

Życie zawodowe wileńskich zarębaczy z uwagi na fakt, że stanowili oni cech katolicki, osadzone było w cyklu obrzędowym determinowanym, z jednej strony, przez rok liturgiczny kościoła rzymskokatolickiego, z drugiej strony przez „ryty przejścia”, które na szczeblu rodzinnym wynikały z narodzin dzieci, zaślubin oraz zgonów bliskich osób, zaś na szczeblu zawodowym z przechodzenia z grona uczniów w szeregi czeladzi lub powierzanych funkcji w strukturach cechowych. Jako społeczność gromadzili się oni na najważniejszych uroczystościach kościelnych przy ołtarzu i obrazie Najświętszej Marii Panny w kościele Niepokalanego Poczęcia⁸⁸. Tam też ofiarowywali msze święte, wigilie oraz egzekwie za zmarłych braci cechowych i członków ich rodzin, a więc żony oraz dzieci. W przypadku śmierci „podupadłego” rzeźnika cechmistrzowie, towarzysze oraz uczniowie – cała „rodzina zarębacka” zobligowana była do czynienia wszelkich posług chrześcijańskich, zarówno w zakresie materialnym (np. opłacenia pochówku ze wspólnej skrzynki cechowej (przechowywanej w kamienicy cechowej)), jak i duchowym, czyli zapewnienia modlitwy w intencji zmarłego. Jako wspólnota rzemieślnicza dbali oni o niezbędne aparaty do obsługi ołtarza, zwłaszcza zaś o zakup świec. Ich zapalanie i gaszenie podczas każdej uroczystości kościelnej należało do obowiązków najmłodszych. Oni także szykowali i nosili mary w razie pogrzebu oraz delegowani byli do czynienia „innych posług kościelnych”⁸⁹.

83 *Ibid.*, b. 121, 123, 128.

84 *Ibid.*, b. 159.

85 *Ibid.*, b. 166.

86 Warszawa, 15 kwietnia 1596, in: *Akty cechów wileńskich*, cz. 1, p. 119, pkt. 5.

87 Robert Darnton, *Wielka masakra kotów*, p. 97.

88 Auksė Kaladžinskaitė-Vičkienė, XVI–XVIII a. Vilniaus amatininkų cechai ir jų altoriai, in: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2004, t. 24, p. 95–96. Zob. też: Wilno, 14 stycznia 1607, in: *Akty cechów wileńskich*, cz. 1, p. 142–145.

89 Warszawa, 15 kwietnia 1596, *Ibid.*, p. 119–120.

Reasumując, wileńscy rzeźnicy jawią się nam jako grupa dość hermetyczna oraz stabilna pod względem rozrostu. Osadzona jest ona w kulturze katolickiej oraz w kulturze społeczności zamieszkującej głównie tereny Wielkiego Księstwa Litewskiego, przeważnie województwa wileńskiego. Tworzyli mikrospołeczność, która działała w strukturach miejskich niczym wielka rodzina. Z jednej strony, każdy z rzeźników miał swobodę funkcjonowania, z drugiej zaś przepisy oraz wypracowane zwyczaje sprawiały, że byli oni pod wzajemną kontrolą. W ten sposób czuwali nad jakością wprowadzanego na wileński rynek mięsa. Zajmując się ubojem zwierząt, a także handlem surowcami zwierzęcymi, w tym zwłaszcza skórami, pozostawali oni w bezpośredniej relacji: z jednej strony z Żydami i Tata-rami, próbując ograniczyć oraz poddać bezwzględnej kontroli ich działalność na rynku mięsnym, z drugiej zaś z innymi cechami, głównie garbarzami oraz mało- i wielkoskórnikami, wchodząc w ich kompetencje zawodowe oraz odbierając nabywców, zwłaszcza skór. W celu ochrony praw do wykonywanej profesji – w zakresie „poszerzonych” kompetencji, jaką stanowiła sprzedaż skór, potrafili manipulować nawet władzami miejskimi. Rzeźnicy z całą pewnością stanowili wspólnotę, która potrafiła zadbać o swoje dobro, czego najlepszym dowodem jest uzyskane pozwolenie na handel rybami w okresie postnym. Taki stan rzeczy mógł wynikać z faktu, że zapotrzebowanie na sprzedawane przez nich artykuły (produkty) było zawsze bardzo wysokie. Należało zatem „pilnować” profesji, która z pewnością była dochodowa i nie wymagała nadto ani skomplikowanych narzędzi, ani zbyttnio zaawansowanej wiedzy do jej wykonywania.

Źródła drukowane i literatura

- Akty cechów wileńskich 1495–1759*, cz. 2 (1701–1759), zeb. Henryk Łowmiański, przy współudziale Marii Łowmiańskiej, Stanisława Kościalkowskiego, przedm. i skorowidz Jan Jurkiewicz, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006.
- Drėma Vladas, *Vilniaus amatininkai XVI–XIX a.*, Vilnius: Versus Aureus, 2016.
- Urbanavičius Agnius, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais. Sąrašas*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009.
- Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne*, oprac. David Frick, Warszawa: Przegląd Wschodni; Studium Europy Wschodniej, 2008.
- Kurier Polski*, 1737, nr 24, z Wilna 9 VI 1737.
- Kurier Polski*, 1737, nr 25, z Wilna 9 VI 1737.
- Augustyniak Urszula, *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- Balaišytė Lina, Drožėjai XVIII a. Vilniaus bendruomenėje, in: *Menotyra*, nr 4, 1999, p. 14–18.
- Baliński Michał, *Historia miasta Wilna*, t. 1–2, Wilno: Drukiem Antoniego Marcinkowskiego, 1836–1838.
- Baliński Michał, Opisanie statystyczne miasta Wilna, Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem, 1835.
- Baranowski Ignacy, Cech złotników w Wilnie, in: *Kurier Wileński*, nr 9, 1911, p. 1–9.
- Bogucka Maria, Samszonowicz Henryk, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław–Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1986.

- Brensztejn Michał, Cech krupiany w Wilnie, in: *Kurier Litewski*, nr 138, 1906.
- Brensztejn Michał, *Zarys dziejów ludwisarstwa*, Wilno: Księgarnia Stow. Nauczyc. Polskiego 1924.
- Brensztejn Michał, Zegarmistrzostwo wileńskie w wiekach XVI–XVII, in: *Ateneum Wileńskie*, R. 1, 1923, nr 3–4, p. 29–38.
- Darnton Robert, *Wielka masakra kotów i inne epizody francuskiej historii kulturowej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012.
- Duobek Franz, W sprawie składu narodowościowego i wyznaniowego cechu konwisarskiego w Wilnie, in: *Ateneum Wileńskie*, R. 7, 1930, z. 1–2, p. 339–346.
- Frick David, *Kitb, Kin, and Neighbors: Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2013.
- Indriulaitytė Rita, Vilniaus alavo liejikų cechas XVI–XIX a. Istorija ir veikla, in: *Menotyra*, 1996, Nr. 2, p. 14–25.
- Jurginis Juozas, Merkys Vytautas, Tautavičius Adolfas, *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1968.
- Kaczor Dariusz, *Utrzymywanie czystości w wielkich miastach Prus Królewskich XVI–XVIII wieku*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2014.
- Kaladžinskaitė-Vičkienė Auksė, XVI–XVIII a. Vilniaus amatininkų cechai ir jų altoriai, in: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2004, t. 24, p. 89–113.
- Karpiński Andrzej, *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa: Neriton, 2000.
- Klimka Libertas, Vilniaus cechų istoriografija, in: *Vilniaus istorijos metraštis*, 2007, t. 1, p. 179–184.
- Klovas Mindaugas, Meilus Elmantas, Valionienė Oksana, *Vilniaus senamiesčio posesijų raidos XVI–XVIII a. apžvalga*. Dostęp w internecie: <http://www.istorija.lt/wp-content/uploads/2014/11/Vilniaus-senamiescio-posesiju-raidos-XVI-XVIII-a-apzvalga.pdf>.
- Kraszewski Józef Ignacy, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 3, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1841, p. 269–283.
- Laucevičius Edmundas, *XV–XVIII a. knygy įrišimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrinė biblioteka, 1976.
- Linde Samuel Bogumił, *Słownik Języka Polskiego*, t. VI, Warszawa: U Autora i w Drukarni Xięży Pijarów 1814.
- Łopaciński Euzebiusz, *Materiały do dziejów rzemiosła artystycznego w Wielkim Księstwie Litewskim. XV–XIX w. (Materiały do dziejów sztuki i kultury)*, Warszawa: Wydawnictwo Państwowe-go Instytutu Historii Sztuki i Inwentaryzacji Zabytków, 1946.
- Łowmiańska Maria, W sprawie składu narodowościowego cechów wileńskich (w XVI–XVIII w.), in: *Ateneum Wileńskie*, R. 70, 1930, z. 1–2, p. 339–346.
- Makowska-Gulbinowa Ewa, Wileńskie cechy tkackie do r. 1795, in: *Ateneum Wileńskie*, R. 2, 1924, z. 5–6, p. 68–103.
- Maroszek Józef, Rzemiosło w miastach podlaskich w XVI–XVIII w., in: *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XIV–XVIII w.)*, seria *Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej*, t. 51, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Polska Akademia Nauk. Instytut Historii Kultury Materialnej, 1976, p. 88–195.
- Mieleszkiewicz Stefan, Wilno jako ośrodek produkcji zegarów szafowych-podłogowych od poł. XVIII do poł. XIX w., in: *Conservatio est aeterna creatio: księga dedykowana prof. Janowi Tajchmanowi*, red. Janusz Krawczyk, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999, p. 417–429.
- Mikėnas Saulius, Vilniaus cecho auksakaliai XVIII a. pirmoje pusėje, in: *Menotyra*, 1994, Nr. 2, p. 28–32.
- Morzy Jerzy, Geneza i rozwój cechów wileńskich do końca XVII w., in: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza – Historia*, 1959, z. 4, p. 3–93.
- Ragauskas Aivas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2002.
- Rodkiewiczówna Janina, *Cech introligatorski w Wilnie. Zarys historyczny*, Wilno: Wydawnictwo Magistratu M. Wilna, 1929.

- Samalavičius Stasys, Vilniaus mūrininkų ir dailidžių cechų iki XVIII amžiaus vidurio, in: *Istorija*, 1967, t. IX, p. 97–111.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 1, Warszawa: Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego (Warszawa: Druk „Wieku”), 1880.
- Słownik języka polskiego*, oprac. Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki, t. VIII, Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego Instytutu Popierania Nauki, 1927.
- Słownik staropolski*, red. Stanisław Urbańczyk, t. VIII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977–1981.
- Tomasz Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016.
- Urbanavičius Agnius, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.
- Vitkauskienė Birutė Rūta, *Złotnictwo wileńskie. Ludzie i dzieła. XV–XVIII wiek*, Warszawa: Neriton, 2006.
- Wolczacka Helena, Rzemiosło szklarskie w Wilnie do końca XVIII w., in: *Księga pamiątkowa Kola Historyków słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923–1933*, Wilno: Zrzeszenie Kół Naukowych Uniwersytetu Stefana Batorego, 1933, p. 52–68.
- Zgliński Marcin, Wileńskie organy bernardyńskie i ich twórcy, in: *Conservatio est aeterna creatio*, p. 355–369.

BERNADETTA MANYŚ – adiunkt w Zakładzie Historii Nowożytnej do XVIII wieku Instytutu Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania naukowe: historia Wielkiego Księstwa Litewskiego, historia Wilna, obyczajowość, historia kobiet, ryty przejścia, rzemieślnicy, historia miasta, uroczystości rodzinne i okolicznościowe.

E-mail: bernadetta13a@interia.pl; eustachy@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0002-2213-8508

VILNIAUS MĒSININKAI XVIII A. PIRMOJOJE PUSĖJE, ARBA ISTORINIS „ATVEJO TYRIMAS“

BERNADETTA MANYŠ

Poznanės Adomo Mickevičiaus universitetas

Straipsnyje siekiama pateikti apibendrintą vienos pagrindinių XVIII a. pirmosios pusės maisto gamybos šakų – mėsininkų-gyvulių skerdikų charakteristiką. Plačiai suvokiamo Vilniaus amatininkų „pasaulio“ tyrimai sudaro prielaidas kelti klausimą apie tai, ką apskritai žinome apie XVIII a. pirmojoje pusėje Vilniuje gyvenusius mėsininkus-skerdikus? Atsakyti į šį klausimą galime tik atlikę statistinę bei struktūrinę šaltinių analizę.

Tyrimų objektu pasirinkti tik į cechinę organizaciją 1711–1748 m. laikotarpiu susivieniję mėsininkai. Straipsnyje išryškinamos sritys, kurių aprėptyje galime daryti tam tikras išvadas apie Vilniaus mėsininkų gyvenimą ir veiklą, o, remdamiesi šiomis išvadomis, sukurti kiek įmanoma universalesnį ir apibendrintą XVIII a. pirmojoje pusėje Vilniuje gyvenusio mėsininko paveikslą. Ieškant atsakymų į šiame straipsnyje iškeltus klausimus, išanalizuota Lietuvos valstybės istorijos archyve saugoma pirminių šaltinių medžiaga: ištirtos Vilniaus magdeburginio teismo (senasis fondas Nr. 22) bei Vilniaus magistrato (senasis fonas Nr. 23) knygos. Daug įdomios medžiagos surasta fonde Nr. 458, kuriame saugomos Vilniaus magistrato sąskaitų knygos (daugiausia mokesčių tarifų registrai). Atliekant tyrimą pagalbinę funkciją atliko publikuoti šaltiniai, iš kurių svarbiausi yra Vilniaus cechų aktai ir naujųjų miestiečių sąrašų publikacija.

Išanalizavus šaltinius nustatyta, kad plėtros aspektu Vilniaus skerdikai buvo gana hermetiška (uždara) ir stabili grupė, apgyvendinta daugiausia katalikiškoje kultūroje arba Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės kultūroje, daugiausia Vilniaus vaivadijoje. Mėsininkų-skerdikų grupė sudarė savo mikrovisuomenę, kuri veikė miesto struktūroje kaip didelė šeima. Viena vertus, kiekvienas skerdikas turėjo savo veiklos laisvę, tačiau rašytiniai įstatai ir susiformavę papročiai lėmė abipusę vieni kitų kontrolę. Būtent tokiu būdu buvo atliekama į Vilniaus rinką tiekiamos mėsos kokybės patikra. Užsiimdami tiek gyvulių skerdimu, tiek ir žalios mėsos bei odų prekyba, Vilniaus mėsininkai-skerdikai neišvengiamai turėjo tiesioginius kontaktus su žydais ir totoriais, nuosekliai siekdami apriboti jų veiklą bei pajungti savo kontrolei visą prekybą mėsos turguje. Kita vertus, mėsininkų-skerdikų cechas turėjo ryšių ir su kitais cechais, daugiausia odminiais ir didžiaisiais bei mažaisiais odininkais, įsiterpdavo į jų profesines kompetencijas bei konkuravo dėl odų supirkėjų. Siekdami apsaugoti savo profesines teises, ypač „išplėstinių kompetencijų“ srityje, kurias sudarė prekyba odomis, sugebėjo netgi

manipuliuoti miesto valdžia. Mėsininkai-skerdikai sudarė bendriją, kuri sugebėjo kovoti už savo gerovę, o geriausias šios kovos įrodymas yra gautas leidimas prekiauti žuvimi pasninko laikotarpiu. Tokia situacija galėjo susiklostyti dėl to, kad mėsininkų-skerdikų parduodamų produktų paklausa visada buvo labai didelė. Todėl reikėjo visokeriopai „saugoti“ savo profesiją, kuri buvo savaime pelninga, o šiai veiklai vykdyti nebuvo būtini nei specialūs įrengimai ar technika, nei specialūs gebėjimai ar žinios.

Reikšminiai žodžiai: Vilnius, sostinė, miestas, amatininkai, mėsininkai, skerdikai, cechai, žydai, totoriai.